

הקרע שלא נתאחה

יעקב כ"ץ

יעקב כ"ץ

הקרע שלא נתאחה

מספרי יעקב כ"ץ

הדפסה חדשה – ירושלים תשס"ז

בסיוע משפחות
אדית ושרגא הורוביץ
נעמי ובן-ציון הוכשטיין

גוי של שבת

ריכארד ואגנר בסבך האנטישמיות

הקרע שלא נתאחה

עת לחקור ועת להתבונן

במו עיני

יעקב כ"ץ

הקרע שלא נתאחה

פרישת האורתודוקסים מכלל הקהילות
בהונגריה ובגרמניה

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Jacob Katz

The Unhealed Breach

*The Secession of Orthodox Jews from the General Community
in Hungary and Germany*

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), פרופ' מרדכי ברויאר, ד"ר יעקב ברנאי,

פרופ' יוסף גורני, מר צבי יקותיאל, פרופ' מרים ירדני,

פרופ' יום־טוב עסיס, פרופ' יוסף שלמון

מרכזת המערכת: מעין אבינרי־רבהון

ערך והביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

מסח"ב 6-094-227-965

מספר קטלוגי 185-361

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"ה

Printed in Israel, 1995

הדפסה חדשה: ירושלים תשס"ז

סדר מחשב ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס 'גרפית' בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

הקדמה

9

חלק ראשון: תחילת המחשבה והמעשה בגרמניה

- 15 פרק ראשון: ניצנים ראשונים לניגודים
29 פרק שני: פשרה נוסח ברסלאו, מאבקים נוסח פרנקפורט

חלק שני: הזירה ההונגרית

- 43 פרק שלישי: ההסתגלות התרבותית השקטה
53 פרק רביעי: המגמה הניאולוגית, התהוותה וטיבה
60 פרק חמישי: תגובת היראים נוסח "אוברלנד"
70 פרק שישי: חסידים וקנאים ב"אוונטרלנדר"
84 פרק שביעי: פרשבורג כמטרה לחצי הקנאים
92 פרק שמיני: פרי הקנאות – פסק בית הדין במיכאלוביץ משנת תרכ"ו (1866)

חלק שלישי: ערב הקונגרס

- 103 פרק תשיעי: רעיון הארגון הארצי בפרוס האמנציפציה
109 פרק עשירי: חברת שומרי הדת ואסיפת הנכבדים
121 פרק אחד-עשר: מתיחות ותנודות במחנה האורתודוקסי
136 פרק שנים-עשר: אסיפת הרבנים לקראת הקונגרס בבודא

חלק רביעי: הקונגרס

- 151 פרק שלושה-עשר: הרכב הקונגרס וסיכויי הצלחתו
162 פרק ארבעה-עשר: ההתנגשות הבלתי נמנעת
172 פרק חמשה-עשר: הקונגרס הקטוע והאורתודוקסיה המפולגת

5

חלק חמישי: עם סיום הקונגרס

- 181 פרק שישה-עשר: המאבק על אישור תקנות הקונגרס
195 פרק שבעה-עשר: משפט הפרלמנט – "נס פורים" של האורתודוקסים
203 פרק שמונה-עשר: הארגון הארצי האורתודוקסי ומייסדיו
פרק תשעה-עשר: סרבני ההתארגנות האורתודוקסית, חברי קהילות
215 הסטטוס-קוו, והחרמתם

חלק שישי: מבט לאחור ולפנים

- 227 פרק עשרים: מגבלות הפילוג להלכה ולמעשה
234 פרק עשרים ואחד: מכאובי התהליך בשעתו ולדורות

חלק שביעי: הפילוג נוסח גרמניה

- 245 פרק עשרים ושניים: אדוארד לסקר, נביא חופש המצפון
265 פרק עשרים ושלושה: כשלוננו של הירש בעדתו והשפעת רעיונו לדורות

287 הערות

337 מפתחות

...ובתלמידי יותר מכולן
(תענית ז' ע"א)

הקדמה

במוקד ספר זה עומד הקונגרס היהודי בהונגריה משנת 1868–1869, שבו אירע הפילוג בין האורתודוקסים ליריביהם. הפילוג הביא להקמת שני ארגונים ארציים נפרדים, שקיומם אך העמיק את הניגודים בין שני המחנות. הספר מתאר את עלילת הפילוג, את גורמיו ואת תוצאותיו העגומות.

יש זיקה אישית כמעט בין נושא הספר לבין אדם כמוני, שבנעוריו שמע עוד מפי אנשים שהכירו את המעורבים בפרשה בפועל. אמי עליה השלום, בת הרב יוסף ברזניץ, בן אחיו של המהר"ם שיק, גדלה בבית דודה, הרב יעקב סנידרס, בעיר ראב (Győr), שהיה חבר הקונגרס ומן הלוחמים הקנאים שבמחנה האורתודוקסים. הוא נפטר בשנת 1904, שנת הולדתי, ואני נקראתי על שמו.

הזירה השנייה של המאורעות המתוארים בספר היא גרמניה, ובמיוחד קהילת פרנקפורט, שבה ניהל הרב שמשון רפאל הירש מאבק על עצמאות עדתו, עדת ישרון האורתודוקסית. ביליתי שבע שנים בקירבה של עדה זו לרגל לימודי בישיבה ובאוניברסיטה שבעיר, וגם כאן הגיעו לאוזני הדי המאבק כפי שנצטיירו בדמיונם של בני הדור השני והשלישי למאורעות.

משעמדתי על דעתי הביקורתית כהיסטוריון, הבנתי שהמסורות שבעל פה רחוקות מלשקף את המציאות כהווייתה והנושא טעון מחקר על יסוד המקורות בני הזמן. נזקקתי לאלה מזמן לזמן בשיעורים ובסמינרים באוניברסיטה העברית בירושלים ובמוסדות אחרים, שהזדמנתי ללמד בהם לעת מצוא, אך לכדי מחקר מקיף וממצה לא התפנית. כדרכם של מורים באוניברסיטאות ציפיתי שיימצאו לי תלמידים שניתן יהיה להפנות אותם אל חקר הנושא לעומקו. תקוותי זו נתמלאה בחלקה. נתנאל קצבורג פרסם ביוזמתו בשנת תשכ"ו מאמר ביבליוגרפי מקיף על הקונגרס ואף סיכם את תולדותיו בכמה הזדמנויות, כחלק מעיסוקו בהיסטוריה של יהודי הונגריה. אלא שקצבורג בעצמו ציין, כי סיכומו אינו אלא ניצול ראשון של המקורות המצוינים ביבליוגרפיה שלו ומקום הניח לזולתו להרחיב ולהשלים את המלאכה. תנאי למילוי תפקיד זה היה כמובן השליטה בשפה ההונגרית, ורק לקראת סוף שירותי הפעיל באוניברסיטה העברית, בתחילת שנות השבעים, הצטרף לתלמידי אדם השולט בלשון זו, מיכאל סילבר.

סילבר נראה לפי מוצאו, השכלתו והתעניינותו כמועמד טבעי לתפקיד. ואכן נושא

הדיסרטציה שלו הוגדר כמעקב אחרי המאבק בין שני הזרמים האורתודוקסי והניאולוגי בהונגריה עד הפילוג בקונגרס ועד בכלל. היתה זו תמימות מצד המורה והתלמיד כאחד להניח שהתוכנית היא בת-ביצוע בגבולות של עבודת דוקטור. המועמד טרח וכתב דיסרטציה מצוינת, אך מבחינת התקופה שנכללה בה נעצרה היא דור שלם לפני התאריך שבו מתחילה הביבליוגרפיה של קצבורג. צמצום התקופה נבע גם משיטת המחקר המקורית שהוא נזקק לה, שיטה השוואתית-סטטיסטית, שבעזרתה הצליח לתאר את התמורה החברתית-התרבותית ביהדות הונגריה עד ערב המהפכה של שנת 1848. הנושא הגדול חזר ונתייחס, אם כי סילבר הוסיף לתרום לחקר התקופה לפי דרכו. הוא אף מנהל מרכז לתולדות יהודי הונגריה, שהוקם במסגרת האוניברסיטה העברית. עבודתי שלי נהנתה מן האוצרות שנצטברו במרכז וביותר מן המגע התכוף עם מנהלו. שנינו מצאנו אחיזת עוז ואחיסמך זה בזה ולא אבוא לשאול מי משנינו יצא נשכר יותר משותפות זו. על כל פנים מעיד אני עלי, כי אלמלא הביבליוגרפיה של קצבורג ספק אם הייתי מעז להתחיל בעבודה ואלמלא סיועו וסעדו של סילבר אם הייתי מסוגל לסיימה.

תלמיד שלישי לשעבר, מרדכי ברויאר, היה עבורי כתובת לבירור ספקות ולבקשת עזרה לגבי ההיבט היהודי-הגרמני של עבודה זו. ברויאר עצמו כתב ספר רב ערך על האורתודוקסיה בגרמניה. אלא שמן הצד ה"פוליטי" בכיכול, זה שאני נזקקתי לו, נתעלם ודחה אותו והזדמנות אחרת. אכן לעתים שאלתי את עצמי לגביו וכן לגבי סילבר, האם אין משום אבק השגת גבול בכך שאני מקדים לעסוק בנושא, שחלקים ממנו היו מיועדים להם בעתיד. נדיבותם להתחלק אתי במה שבידם הניחה את דעתי, ואם עלו במחשבותי הרהורים מעין אלה, הנוגעים בדבר לא היו שותפים להם. מתברך אני ביחסים הטובים שנוצרו ביני לבין כלל תלמידי. רובם ככולם היו לחברים-עמיתים ולא מעטים לידידים קרובים. זיכוני מן השמיים באריכות ימים, אך יקנה כרוכה בבדידות, וכמה מכתבי בשנים האחרונות הקדשתי לידידים בני גילי שהלכו לעולמם. ספר זה אני מקדיש לתלמידי שיתיו, שבמגעם אתי הם ממלאים את מקום בני גילי מבלי שיתנו לי לחוש בפער הבין-דורי המפריד בינינו.

חוזר אני להורתו וללידתו של ספר זה. בתחילת עיסוקי בנושאו לא העליתי על הדעת שהוא יביאני לכתובה של יותר מאשר מאמר או מספר מאמרים. שעה שהחומר המצטבר והעיון בו תבעו להוסיף פרק אחרי פרק, יש שאחזני הפחד שמא לא אוכה לסיים את הספר ועבודה של שנים תרד לטמיון. אכן יום זה שאני מוסר את כתב היד למו"ל, לאחר שאין לי מה להוסיף עליו ולא לגרוע ממנו, הוא כיום חג הראוי לברכת הודיה ואני מברכה מעומקא דליבא.

מתברו של ספר מן הסוג הזה, שתוכנו מתבסס על צירופם של פרטי פרטים ממקורות אין-סוף, נזקק לעוזרים רבים, על דרך קבע ולעת מצוא. רוב המקורות המובאים בספר

הקדמה

מצויים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. עלי להודות לעובדיו הנאמנים של מוסד מפואר זה ובייחוד למופקדים – ומוטב לומר מופקדות – על אולם הקריאה ליהדות, שזה שנים הרבה אני מטריח אותם כמעט יום יום והם נענים לי בסבר פנים יפות. שלא כבני הדור החדש, שנעזרים במלאכתם בכלי מלאכה חדישים, כלי המלאכה שלי הם עדיין העט והנייר. רק בעזרתה האדיבה ובעיניה החדות של גברת רחל גרוסמן נבלעו דברי אל תוך המחשב. ואף אז הם עדיין היו טעונים בדיקה. מזלי גרם שמרכז זלמן שזר הטיל את הבאת הספר לדפוס על יחזקאל חובב, וידו המתקנת והמשפרת ניכרת לכל אורך הספר. אחרון אחרון תודתי למר צבי יקותיאל, המנצח על מפעלי מרכז זלמן שזר, ששם עינו במיוחד להופעתו של ספר זה בצביונו ובמועדו.

ירושלים, האוניברסיטה העברית, חשון תשנ"ה

יעקב כ"ץ

חלק ראשון

תחילת המחשבה והמעשה בגרמניה

הקרע שלא נתאחה עוסק ב'פרישת האורתודוקסים מכלל הקהילות בהונגריה ובגרמניה'. התמורות במעמד הדת במדינה ובחברה בתקופת הליברליזם החלישו את חישוקי העדה היהודית מבית ומחוץ. כך נפתח פתח למאבק עקשני ומר במוסדות המדינה ובציבור היהודי, בין החותרים לפילוג ובין הדוגלים באחדות חרף הניגודים הדתיים. לספר שני מוקדים. במוקד האחד עומדים הקונגרס היהודי בהונגריה, שבו אירע הפילוג בין האורתודוקסים ליריביהם, והופעת האולטרה-אורתודוקסיה, שהעמיקה את הניגודים בין שני המחנות. המוקד השני הוא גרמניה, ובמיוחד קהילת פרנקפורט, שבה ניהל הרב שמשון רפאל הירש מאבק על עצמאות עדתו, עדת ישורון האורתודוקסית.

יעקב כ"ץ נולד בהונגריה בשנת תרס"ה ונפטר בירושלים בשנת תשנ"ח. שימש רקטור האוניברסיטה העברית וזכה בפרס ישראל להיסטוריה יהודית לשנת תשי"ם. כ"ץ נחשב לאחד מגדולי ההיסטוריונים היהודים בדור האחרון. מחקריו עוסקים בסוגיות מרכזיות בתולדות עם ישראל, הן בימי הביניים הן בעת החדשה, ואחדים מהם סללו דרכים חדשות בחקר ההיסטוריה היהודית.

דאנאקוד 185-361

מחיר מומלץ: 80.85 ש"ח

